

458

۵۰۰

۱

۱۸۴

لوسان کتاب

بسم رب الاربع الاصح

www.ketab.ir

عیسی‌زاده، نیکزاد، ۱۳۵۲ -

میانی فهم روایات تفسیری در المیزان / نیکزاد عیسی‌زاده، - قم: مؤسسه بوستان کتاب (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، ۱۳۹۸.

۱۸۴ ص. - (مؤسسه بوستان کتاب: ۲۶۳۴) (قرآن: ۳۷۱. علوم قرآن: ۲۲۵)

ISBN 978-964-09-1886-9

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیما.

کتاب‌نامه: ص. [۱۸۳] - ۱۸۶؛ همچنین به صورت زیرنویس.

۱. تفاسیر شیعه - قرن ۱۴ - نقد و تفسیر. ۲. طباطبائی، محمدحسین، ۱۲۸۱ - ۱۳۶۰. المیزان فی

تفسیر القرآن - نقد و تفسیر. ۳. حدیث - نقد و تفسیر. الف. دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم. مؤسسه بوستان کتاب. ب. عنوان.

۲۹۷/۱۷۲۶

BP ۹۸/۲۵۰۹

شماره کتاب‌شناسی ملی: ۵۰۲۷۹۱۲

۱۳۹۸

■ موضوع: علوم قرآن: ۲۲۵ (قرآن: ۳۷۱)

■ گروه مخاطب: - تخصصی (پژوهشگران و اساتید حوزه و دانشگاه)

شماره انتشار کتاب (چاپ اول): ۲۶۳۴

مسلسل انتشار (چاپ اول و بازچاپ): ۷۰۱۶

بوستان کتاب

مبانی فهم روایات تفسیری در المیزان

نیکزاد عیسی زاده

مبانی فهم روایات تفسیری در المیزان

• نویسنده: نیکزاد عیسی زاده
 • ناشر: مؤسسه بوستان کتاب
 • لیتوگرافی: چاپ و صحافی: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب
 • نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۸ • شمارگان: ۵۰۰ • بها: ۲۳۰۰۰ تومان

تمامی حقوق نشر مکتوب و الکترونیک اثر متعلق به مؤسسه بوستان کتاب است

printed in the Islamic Republic of Iran

❖ دفتر مرکزی: قم، خ شهدا (صفائییه)، ص پ ۹۱۷ / ۳۷۱۸۵، تلفن: ۰۷۴۲۱۸ - ۶۱۰۴۲۱۸، فاکس: ۳۷۷۴۳۴۲۶، تلفن پخش: ۳۷۷۴۳۴۲۶
 ❖ فروشگاه مرکزی: قم، چهارراه شهدا (عرضه ۱۲۰۰ عنوان کتاب) - آگهی ۱۷۰ (ناشر)
 ❖ فروشگاه شماره ۲: تهران، خیابان انقلاب، بین وصال و فلسه - پلاک ۵۱، تلفن: ۶۶۹۶۹۸۷۸
 ❖ فروشگاه شماره ۳: مشهد، چهارراه خسروی، مجتمع یاس، جنب دفتر تبلیغات اسلامی - راه رسالت، رضوی، تلفن: ۳۲۲۳۳۶۷۲
 ❖ فروشگاه شماره ۴: اصفهان، چهار راه کرمانی، جنب دفتر تبلیغات اسلامی صیبه اصفهان، تلفن: ۳۲۲۲۰۳۰
 ❖ فروشگاه شماره ۵ (رنگین کمان، فروشگاه کودک و نوجوان): قم، چهارراه شهدا، نشر بن ارم، تلفن: ۳۷۷۴۳۱۷۹
 اطلاع از تازه های نشر از طریق پیام کوتاه (SMS)، با ارسال شماره همراه خود به ۱۰۰۰۲۱۵۵ یا ۱۰۰۰۲۱۵۵ درخواست به:

پست الکترونیک مؤسسه: E-mail: info@bustaneketab.com

جدیدترین آثار مؤسسه و آشنایی بیشتر با آن در وب سایت: www.bustaneketab.com

با قدردانی از همکارانی که در تولید این اثر نقش داشته اند:

- اعضای شورای بررسی آثار • دبیر شورای کتاب و ویراستار: ابوالفضل طریقه دار
- اصلاحات حروف نگاری: معصومه حسینی مجرد • صفحه آرا: احمد مؤتمنی
- نمونه خوانی: محمدجواد مصطفوی • بازخوانی نهایی متن: محدثه حقیقی • کنترل فنی صفحه آرای: سیدرضا موسوی منش
- کارشناس طراحی و گرافیک: مسعود نجابتی • طراح جلد: حسین میرزایی • اداره آماده سازی: حمیدرضا تیموری
- اداره چاپخانه: مجید مهدوی و سایر همکاران لیتوگرافی، چاپ و صحافی • مدیر تولید: عبدالهادی اشرفی

رئیس مؤسسه
 محمدباقر انصاری

فهرست مطالب

۱۱	مقدمه
----	-------

■ بخش اول

۱۷	درآمد
۲۰	آثار حدیثی علامه رحمته الله علیه
۲۱	علامه طباطبائی و منطق فهم روایات تفسیری
۲۳	پیش‌شناخت مفردات
۲۳	مبانی
۲۴	اصول
۲۵	فهم
۲۶	روایات تفسیری
۲۸	جغرافیای المیزان در بحث روایی
۲۹	۱. مختصات آماری
۲۹	۲. منابع
۳۰	منابع مهم شیعی

مبانی فهم روایات تفسیری در المیزان

۳۰	منابع اهل سنت
۳۰	۳. روند اجتهاد مؤلف در فهم روایات
۳۲	اقسام روایات در نگاه المیزان
۳۴	۱. سند
۳۴	۲. محتوا
۳۶	اقسام روایات تفسیری در نگاه علامه طباطبائی
۳۶	۱. احادیث تفسیری (تفسیر ظاهری)
۳۷	۲. احادیث باطنی (تفسیر باطنی)
۳۸	۳. روایات جبرانی و تطبیقی
۳۹	۴. روایات بیان گر مطلق تفسیر
۴۳	۵. روایات اسباب نزول
۴۴	۶. روایات تمثیلی
۴۵	جایگاه روایات تفسیری در نزد علامه طباطبائی رحمته الله
۴۷	۱. نقش تعلیمی
۵۱	۲. نقش بازدارندگی روایات
۵۴	۳. نقش تفسیری
۵۴	تفسیر ظاهری
۵۴	تفسیر باطنی
۵۵	جری و تطبیق
۵۶	جایگاه روایات تفسیری و روش تفسیر قرآن به قرآن
۵۶	تفسیر قرآن به قرآن
۵۸	اثباتی
۶۰	نفی

فهرست مطالب

۶۲	 بیان بطون آیات
۶۴	 بیان مصداق
۶۵	 بیان جزئیات و تفصیل شریعت

■ بخش دوم

۶۷	 مبانی عقلی فهم روایات تفسیری
۶۷	 مقدمه
۶۷	 کارکرد مبانی در فهم روایات
۶۹	 ۱. قانون‌مندی فهم روایات
۷۳	 دلایل قانون‌مندی فهم روایات
۷۳	 ۱. ویژگی‌های متنی
۷۶	 ۲. دلایل نقلی
۷۶	 الف) ارجاع متشابهات به احکامات
۷۷	 بیان استدلال
۸۱	 ب) عرضه بر مسلمات
۸۲	 ج) بهره‌گیری از قوانین عرف
۸۳	 علامه طباطبائی و قانون‌مندی فهم روایات
۸۷	 ۲. عصمت اهل بیت در فهم و تفسیر قرآن
۸۷	 مقدمه
۸۹	 حجیت روایات تفسیری از دیدگاه علامه طباطبائی
۹۱	 دلایل عصمت اهل بیت در فهم و تفسیر قرآن
۹۱	 آیات
۹۳	 روایات

مبانی فهم روایات تفسیری در المیزان

۱. حدیث ثقلین ۹۳
- عقل ۹۶
- نتیجه ۹۷
۲. واقع‌نمایی در آزمون عرضه بر کتاب ۹۷
- روایات واقع‌نما از منظر آمار ۹۹
۳. عدم تعارض با مسلّمات عقلی ۱۰۱
- تعریف ۱۰۱
- فلسفه عدم تعارض روایات با عقل ۱۰۳
- بایگام عقل در المیزان ۱۰۶
۴. عرفی‌بودن زبان روایات ۱۰۹
- زبان ۱۰۹
- عُرف ۱۱۱
- عرفی‌بودن زبان روایات از نگاه علامه طباطبائی ۱۱۳
۵. وحدت منشأ در آیات و روایات ۱۱۹
۱. وحدت منشأ در آیات ۱۲۰
۲. وحدت منشأ در آیات و روایات ۱۲۰
- آیات ۱۲۱
- روایات ۱۲۳
- نتیجه ۱۲۵
- فهم روایت به کمک آیه ۱۲۵
- فهم آیه به کمک روایت ۱۲۶
۳. وحدت منشأ در روایات ۱۲۷
۶. عدم تناقض درونی روایات تفسیری ۱۳۰

فهرست مطالب

۱۳۰	درآمد
۱۳۴	عوامل تناقض‌زایی در روایات تفسیری
۱۳۵	الف) عوامل روایی
۱۳۶	۱. بیان مراتب معنایی
۱۳۸	۲. بیان مصداق
۱۴۱	۳. تخصیص، تقیید و... در روایات
۱۴۴	۴. نقل به معنا
۱۴۵	ب) عوامل غیر روایی

■ بخش سوم

۱۴۷	مبانی نقلی فهم روایات تفسیری
۱۴۷	۱. اشتغال روایات بر محکم و متشابه
۱۴۷	مقدمه
۱۴۸	تعریف تشابه
۱۵۰	تبیین مبنایی
۱۵۱	معیارهای تشابه
۱۵۴	۲. تقیه‌ای بودن برخی روایات تفسیری
۱۵۴	تعریف
۱۵۶	معیار و قلمرو روایات تقیه‌ای
۱۵۸	۳. وجود روایات بطنی در احادیث تفسیری
۱۵۸	مقدمه
۱۶۰	نشانه‌شناسی روایات بطنی
۱۶۳	تبیین مبنایی

■ بخش چهارم

مبانی تاریخی فهم روایات تفسیری..... ۱۶۵

مقدمه..... ۱۶۵

۱. نقل به معنا در عرصه روایات تفسیری..... ۱۶۷

مقدمه..... ۱۶۷

نقش نقل به معنایی در فهم روایات..... ۱۶۸

معیارهای تشخیص در نقل به معنا بودن روایات..... ۱۷۰

۲. وجود احادیث جعلی در میان روایات تفسیری..... ۱۷۳

تعریف..... ۱۷۳

آسیب‌زایی جعل در فهم روایات..... ۱۷۴

مشخصات احادیث تفسیری جعلی..... ۱۷۶

۱. مخالفت با قرآن..... ۱۷۶

۲. مخالفت با سنت قطعه..... ۱۷۷

۳. مخالفت با برهان‌های مسلم عقلی..... ۱۷۸

۴. ناسازگاری با مسلّمات تاریخی..... ۱۷۸

■ کتاب‌نامه..... ۱۸۱

مقدمه

از آغازین روزهای نزول وحی که نسیم دل‌نشین و روح‌بخش آسمانی قرآن، جان‌مییار را نوازش می‌داد، آیات الهی، تفسیر متن خویش را در سخنان عروسی خاندان وحی دانست و تشنه‌کامان طریق معرفت را با زمزم حیات ابدی آشنا ساخت و پیامبر اکرم (ﷺ) و اهل بیت مطهرش (علیهم‌السلام) را در مقام آموزگاران حقیقی آیات خود منصوب کرد و تنها راه رسیدن به گوهر ناب خود را شرکت در کلاس آن معلمان واقعی و فراگیری و فهم کلمات آنان معرفی نمود. به همین دلیل است که آن اولیای عالم به تمام حقیقت قرآن، پیروانشان را به فهم و دریافت کلام خویش در تفسیر آیات قرآن، ترغیب و توصیه کرده و در بیاناتشان بر آن تأکید ورزیده‌اند؛ چنان‌که امام صادق (علیه‌السلام) دربارهٔ ضرورت فهم احادیث صادره از اهل بیت می‌فرماید:

حدیث تدریه خیر من ألف ترویه ولا یكون رجل منکم فقیهاً
حتی یعرف معاریض کلامنا؛

حدیثی که به درایت و دریافت درآید برتر از هزار روایت است که

تنها به نقل بسنده شود و هیچ کس از شما فقیه نمی شود، مگر آن که سخنان غیر صریح^۱ ما را دریابد.^۲

منطق فهم روایات - که گذشته ای به درازای تاریخ حدیث دارد - به نخستین روزهای صدور روایت از ناحیه پیامبر اکرم (علیه السلام) برمی گردد که عامل جعل و وضع احادیث از ناحیه بدخواهان و انتساب آن ها به آن حضرت، فرایند فهم و درک احادیث وی را به جدّ دچار آسیب هایی چون تناقض ساخته و حقیقت امر را به ابهام کشانده بود. منطق فهم که در واقع، همان مبانی و قواعد زیربنایی و کارا برای تحصیل فهم صحیح کلام معصومان است، از همان آغاز در رهنمودهای پیامبر اکرم (علیه السلام) مشهود است. روایاتی در ارتباط با عرضه احادیث بر قرآن یا سنت قطعی که از آن حضرت صادر شده است^۳ همه گویای مطرح بودن منطق فهم در آن دوران است.

آنچه این جریان اصیل و کارآمد، یعنی منطق فهم روایات را در اوان پیدایش دچار آفت کرد حوادث بعد از ایام رسالت بود که سوگوارانه، اندیشه ورزی در احادیث مفسر وحی، یعنی پیامبر اکرم (علیه السلام) را به دنبال منع تدوین و کتابت حدیث برای یک قرن کامل به تعطیلی کشاند و زمینه را برای نفوذ بیشتر و سریع تر بافته های کینه توزانی چون کعب الاحبار هموار ساخت، زیرا نیاز به فهم آیات از

۱. «المعارض» جمع معراض و به معنای کلام غیر صریح و مبهم است؛ چنان که ابن اثیر آورده است: س «و هو خلاف التصريح من القول» (ر.ک: ابن اثیر، النهایه فی غریب الحدیث و الاثر، ج ۳، ص ۲۱۲).

۲. محمد باقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۲، ص ۱۸۴.

۳. ر.ک: محمد بن یعقوب کلینی، اصول کافی، ج ۱، ص ۶۹.

یک سو و به حاشیه رانده شدن روایات پیامبر و اهل بیت او از سوی دیگر، زمینه را برای روی آوردن و پذیرفتن سخنان کسانی که خود را مسلمان و از عالمان اهل کتاب معرفی می کردند فراهم ساخت، اما از آن جا که پیروان مکتب ناب تشیع با دل سپاری به رهنمودهای جانشینان حق پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، حفظ، نقل، تدوین و فهم احادیث اهل بیت علیهم السلام را به سبب برخورداری از نقش والای تبیین و تفسیر وحی از همان آغاز بر خود فرض نموده بود، لحظه ای از مهمات فوق بازمانده و روزبه روز جریان مطلق فهم را به بالندگی بیشتری نایل کرد.

اندک بودن روایات جعلی در میان احادیث شیعه و بسیاری آن در اخبار اهل سنت خود به همان دلیل پیش گفته، گواه مدّعی مذکور است. گذر منطق فهم روایات در بستر تاریخ، در دو حوزه حدیث پژوهی شیعی و اهل سنت در بخش شرح و تفسیر احادیث قابل مطالعه و پی گیری است. ابن جریر طبری تقریباً اولین کسی است که در سلسله تفاسیر مآثور اهل سنت، تا حدودی به این مسئله توجه داشته و در تفسیر معروف خود گاه از منطق فهم روایات بهره بردار است.^۱

به نظر می آید شروع جدی به کارگیری منطق فهم در تفسیر روایات به صورت مدوّن در حوزه اهل سنت به نیمه اول قرن نهم هجری برمی گردد.

ابن حجر عسقلانی از اولین حدیث پژوهانی است که با بهره گیری از منطق فهم احادیث به شرح روایات صحیحین پرداخته است، وی

۱. ر.ک: محمدحسین طباطبائی، قرآن در اسلام، ص ۵۵.

در سال ۸۵۲ هجری قمری در قاهره مصر وفات یافت.^۱ از دیگر حدیث پژوهان اهل سنت می توان به شهاب الدین قسطلانی، شمس الدین کرمانی و محیی الدین اشاره کرد.^۲

در این میان، نگاه ممتاز دانشوران شیعی به روایات اهل بیت سبب شد تا این شاگردان و دانش اندوزان تشنه معرفت، سیری خود را در چشمه سار کلمات دُرربار معصومان ببینند و از همان ابتدا به تعمق و تأمل در سخنان آن بزرگواران پردازند.

لحظه لحظه تاریخ به پافشاری اصحاب اهل بیت در فهم روایات بر اساس منطقی درست، شهادت می دهد تا جایی که حتی آنان تغییر واژگان و معنای مربوط به یک موضوع در سؤال واحد را دنبال می کردند.^۳

بنابراین، سیر به کارگیری منلق فهم روایات در میان اندیشوران شیعی به اولین روزهای حیات ائمه علیهم السلام یعنی صدر اسلام بازمی گردد. پیش از «اصول کافی»، کتاب های درایی دیگری منسوب به یاران ائمه اطهار علیهم السلام ثبت و ضبط شده است. اما می توان کتاب گران سنگ «کافی» نوشته محمد بن یعقوب کلینی رحمته الله علیه را اولین اثر شیعی دانست که به صورت روشمند با تجزیه و تحلیل روایات، اخبار اهل بیت علیهم السلام را

۱. رک: کاظم مدیر شانه چی، علم الحدیث و درایة الحدیث، ج ۱، ص ۶۴.

۲. رک: همان، ص ۶۵.

۳. در این باره می توان به پرسش سلیم بن قیس هلالی از امیرالمؤمنین علیه السلام اشاره کرد. رک: اصول کافی، ج ۱، ص ۶۲.

۴. رک: شانه چی، همان، ص ۶۶ به بعد.

۵. زیرا دسته بندی و پالایش روایات بدون تجزیه و تحلیل آن ها امکان پذیر نیست.

دسته‌بندی کرد و مجموعه آن‌ها را به پالایش رساند و روایات جعلی و ناسازگار با مبانی را کنار گذاشت.^۱ به دنبال «اصول کافی» و «فروع کافی» آثار سترگ دیگری چون «تهذیب»، «استبصار» و «من لایحضره الفقیه»، ظهور و بروز یافتند که دو اثر اول، حاصل رحمت شیخ طوسی و کتاب آخر محصول تلاش شیخ صدوق می‌باشد. در جریان نقل و فهم روایات، گرچه برخی از احادیث تفسیری در مجموعه «کافی» آمده است اما اولین اثر مستقل در این عرصه را باید کتاب «تبیان» شیخ طوسی دانست که در آن، روایات تفسیری اهل بیت علیهم‌السلام به سه راه نقل، گاه مورد تجزیه و تحلیل واقع شده است.

بررسی جریان منطق فهم روایات تفسیری در سلسله تفاسیر روایی، خود موضوعی حائز اهمیت است که پژوهش مستقلی می‌طلبد. در عصر اخیر کمتر اثر تفسیری را می‌توان یافت که در توجه به منطق فهم و به‌کارگیری آن در فهم و تفسیر احادیث، همانند تفسیر گران‌سنگ و ارزشمند المیزان باشد. مغایرت کبیر آن یعنی علامه سید محمدحسین طباطبائی از معدود کسانی است که با بصیرت و دقتی وصف‌ناپذیر، روایات تفسیری برجای مانده از خاندان عصمت و طهارت را با منطقی برگرفته از همان احادیث به فهم و تفسیر کشید و با مهارتی مثال‌زدنی در خدمت تفسیر آیات وحی قرار داد.

۱. ر.ک: مقدمه/اصول کافی، ص ۸.

بنابراین سزااست تا شاگردی در مکتب تفسیری این فرزانه معاصر را برای فراگیری منطق فهم روایات تفسیری معصومان علیهم السلام بر خود فرض سازیم.^۱

در این مجال بر خود فرض می‌دانم از تمامی کسانی که در انجام این اثر تلاش کردند، خاصه از دست‌اندرکاران مؤسسه بوستان کتاب که برای آماده‌سازی و چاپ زحمت بسیار کشیدند، سپاس‌گزاری کنم.

۱. برای مطالعه بیشتر درباره تاریخ منطق فهم ر.ک: علم الحديث و درایه الحديث، ج ۱، از ص ۲۹ به بعد و محمدحسین طباطبائی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱، مقدمه، ج ۵، ص ۲۷۴ و دکتر صبحی صالح، علوم الحديث و مصطلحه، فصل دوم و قرآن در اسلام، ص ۵۱ به بعد.